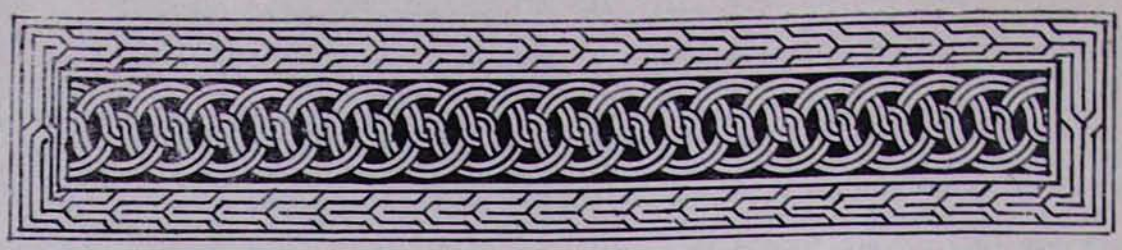

ՄԻՍԱՔ ՄԵԾԱՐԵՆՑ
(Ծննդյան 100-ամյակի առթիվ)

«Նախնականության բաղձանք մը..., առհավության հեռալուր ձայն մը... կը կոթողվի մեկեն հոգիիս մեջ: ...Նարեկացի՛ն է. սրբության իղձին կրակովը վառված անշեջ մորենին, մեծ աղոթասաց բանաստեղծը...»: Ներշընչման ինքնամոռաց պահերին այսպես է վերապրում Միսաք Մեծարենցը իր անխառն արյունակցությունը հայ քնարերգության հավարամյա նախահոր հետ: Գրեթե նույն տեսիլքի հաճախանքն է ապրում մեր օրերի ընթերցողն ամեն անգամ, երբ առիթ է ունենում մերձենալու մեծարենցյան տաղերի վարմանալի աշխարհին: Մեր քերթության երկրորդ հավերժական պատանին իր ժամանակի հեռվից զգացել, այրվել ու հանգել է ամեն մեկիս փոխարեն: Սա բանաստեղծության անմեկնելի հրաշքներից է, որ հնարավոր է դարձնում ժամանակների անպարագիծ խաղը, որ կոչվածների ճակատն արտախուրում է անմահության պտակով...

Երբ հարյուր տարի առաջ, հունվարյան մի օր, մեծահամբավ Ակնի Բինկյան գյուղում, Մեծատուրյանների բակմանդամ ընտանիքում, ծնվեց ևս մի արու կավակ, ոչ ոք, անկասկած, դա չընդունեց իբրև իրադարձություն: Նորածինը մկրտվեց Միսաք անունով, և ձեռներեց հայրը՝ Կարապետ աղան, գուցե և արդեն մտովի որդու համար օգտաշատ ապագա էր նախապատրաստում: Բայց բնությունն ինքն է տնօրինում իր ընտրյալների ճակատագիրը: Մոր կողմից ապագա բանաստեղծը սերում էր Բինկյանում հայտնի Ավգենց գերդաստանից, ուր ավանդական համարում ունեին երգը, գիրն ու բանաստեղծությունը: Նրա մայրն ինքը, ժամանակակիցների վկայությամբ, բակմաշնորհ երգիչ ու ասացող էր: Նախախնամությունը կարծես հատուկ հոգացել էր, որ հրաշամանուկը մայրական կաթի հետ ընդունի նաև հայրենի բանահյուսության հոգեղեն սնունդը: Հետո նա պիտի անցներ ուսումնառության տասներկու տարիների երկար ու ձիգ ճանապարհ՝ Բինկյանի Մեսրոպյան, Սեբաստիայի Սահակյան, Մարզվանի Անատոլիա, Ղալաթիայի Կեդրոնական վարժարաններում, անխոնջ ինքնակրթությամբ բակմիցս պիտի ճաշակեր խմացության բերկրանքը, բայց նրա հոգու աներկրորդ ուսուցիչը այնպես էլ պիտի մնար սիրելի մայրը՝ իր «տոհմիկ երգերով» ու «անմեռ անտունիներով», հետագայում ևս, հայրենի բնաշխարհից հեռու, Պոլսում, օտար աղմուկներից մեկուսանալով, հաճախ «Սամաթիո իր սենյակին մեջ, Բինկյանա ծառ ու ծեղերուն, հողին ու աղբյուրներուն կարոտովը տարված, մոտը կ՚առներ պատանի Միսաքը ու կը վիպեր անոր հմայքը Կապույտ դարին ու ֆշշացող Եփրատին, Աստվածամոր վանքին ու գիշերվան ջրտուքին, սափորաբարձ աղջկան և ձայնված **շերին** ու **հարենին**»: Ասում են՝ տարիներ անց զառամյալ Իսկուհի նենեն, գորովագին թերթելով վաղամեռիկ որդու երգերի գիրքը, հուզված շշնջացել է. «Մա՛նչս, աս իմ երգն է»: Եվ նա իրավունք ուներ. մայր բնությունը հարապատ մոր մտերմիկ շնչով էր մանկան հոգու մեջ հրահրում բանաստեղծության հուրը, որ շուտով պիտի բռնկվեր:

Ոչ ոք չի կարող կռահել բանաստեղծների ծնունդի ճշգրիտ պահը: Բայց այդ ծնունդը արևածագի պես անխուսափելի է, քանի որ տեղի է ունենում ամենապոր կարիքի անբեկանելի բերմամբ: Ունե՞ր, արդյոք, պատանի Մեծարենցը այդ անհրաժեշտության գիտակցությունը, երբ թոթովում էր իր անդրանիկ երգափորձերը, դժվար է ասել: Բայց որ «Ծիածանի» հեղինակն արդեն վիսպես հասու էր իր բանաստեղծական առաքելության խորհրդին, անկասկած է. ապացույց՝ հենց իր՝ բանաստեղծի հավաստումը, թե՝

«**Ծիածան**՝ մութին մեջ խարխափանք մը չէ. նշմարված ճամփաներուն լույսը կը թրթռա հոն»:

Գավառցի անհայտ պատանին միանգամից պիտի կանգներ մայրաքաղաքի հայ գրական կյանքի կենտրոնում և ստիպեր խստապահանջ քննադատությանն իր մասին գրել. «Մեկ տարվան մեջ երկու հատոր, երկու հարձակում և արդեն հափշտակված է արդի պոլսահայ բանաստեղծության գլխավոր մեկ աթոռը»: Նորահայտ բանաստեղծի աղմկալի հաջողությունը մասամբ էր միայն պայմանավորված նրանով, որ աղետալի 96-ից հետո Պոլսի գրաքննական պատնեշը այդ հայ մտավորական միջավայրը գրեթե իսպառ մեկուսացրել էր մեծ աշխարհից, որ մարդիկ անհաղորդ էին դեռ «Դյուցազնորենի» հեռավոր շեփորանվագներին... սակայն, առավել կարևոր էր մի այլ հանգամանք. հուսահատեցնող այդ ամլության, այդ թվացող անշարժության խորքում հայրենի երգի կենսունակ երակը շարունակում էր տրոփել, միայն զգայուն ականջ էր պետք՝ որսալու համար մոտալուտ վերածնության մեղեդին: Մեծարենցն այդ ամենալսուր ականջը եղավ: Նա իր «նոր ու նորանշան» տաղերով վերստին հայտնագործում էր հայ քնարերգության հին հավատամքը՝ խավարն անցողիկ է, լույսն է հավերժականը, չարի սահմանը ջնջվում է բարու անսահմանությամբ, եսն իրեն կարող է հաստատել միայն անեության մեջ: Պատանի Մեծարենցը հայ բանաստեղծության այս նախնական ոգին ապրում է ոչ միայն որպես ներշնչանքի ենթագիտակցական պահ, այլ նաև որպես այրականորեն հասուն միտք. «...Չէ թե միայն **Ծիածանի** հեղինակը, այլ մեր բոլոր բանաստեղծներն ալ մերկանալու են այլևս եսին տաղտկալի ոչնչաբանություններեն. մեկդի թողունք քիչ մը անմարդկային անձնաբանությունները, բաբախելու համար Բնության սիրով, բանաստեղծը բնության ցոլացումը պետք է ըլլա, թե ոչ բանաստեղծ չէ իրապես. քերթվածները իբրև բառ պետք է ունենան տերևին թրթռումը, թռչունին դայլայլը, մարգերուն գորովը, դաշտին ու լերան մշտանույն կորությունը: Բանաստեղծին ձայնը տիեզերական հարաբերականության մը լարը պետք է ըլլա, բոլոր գոյություններուն համադրական թրթռումովը տրոփուն»: Այսպիսի ընդհանրացումը՝ բոլոր ժամանակների համար ճշմարիտ ու դասական, վայել է միայն իսկական մեծերին:

Համայնացման այս կարոտը մեծարենցյան տաղերում խորապես անձնական ճակատագիր է: Անողոք հիվանդությամբ ողբերգականորեն դատապարտված բանաստեղծի եսը կարծես ձգտում է հաղթահարել իր մարմնեղեն գոյության սահմանափակությունը, ոգիանալ ու հավերժանալ: Այս գիտակցությունը, սակայն, իմաստասերի խաղաղ ներհայեցություն չէ, այլ մարդկային ապրումների կենդանի խռովք.

...Ա՜հ, քիչ մը լո՜ւյս, ժպի՜տ մը՝ որ կյա՜նք ինձի պիտի տար
Եվ փարատեր լքումն՝ որ կը ծանրանա իմ ուսին:

Եկո՜ւր, արդեն կը մսի՜ն հեք երազներն իմ որբուկ,
Ա՜լ հոգնած եմ անցնելեն կածաններե մենավոր,
Անձրև կ'իջնե հոգվույս մեջ, կզգամ մահվան սրսփուք
Ձեռքս է պարապ մնացեր դատարկին մեջ սգավոր...

Բայց Մեծարենցի քնարական մեկնաբանությամբ անձնական ապրումները մարդկային հոգու պատուհաններն են՝ բացված դեպի անծայրածիր աշխարհը, դեպի գոյության անվախճան համանվագը: Այդ ճանապարհով եսը հանրայնանում է, նրա ներքնաշխարհի մասնավոր վերաճում է համընդհանուր կեցության, մարդկության ցավն ինքն է մասնավորվում անհատի ցավի մեջ: Այստեղ է, որ ճանաչելով բանաստեղծին՝ ընթերցողը ճանաչում է ինքն իրեն: Սակայն բանաստեղծ-ընթերցող հարաբերության խորհուրդն հաճախ իրագործվում է անսպասելի հակադրեցություններով: Այսպես՝ Մեծարենցի ամենատրտում ու սրտաբեկ երգերն անգամ ընթերցողին համակում են ինչ-որ թեթևության հոգեպարար լույսով: Եթե փորձենք էլ, հազիվ թե հնարավոր լինի մինչև վերջ պարզել այս երևույթի հոգեբանական հիմքը. դա բանաստեղծության այն գաղտնիքներից է, որ հասանելի է թերևս միայն ենթագիտակցությանը: Մի կարևոր հանգամանք, այնուամենայնիվ, կռահվում է. եթե քնարական բազմաթիվ այլ համակարգերում մահին հերքվում է բնությանը ձուլվելու, նրա հետ հավերժանալու միստիկ հավատով, ապա Մեծարենցի անձնական նվագներում մահին առհասարակ կյանքի ժխտումն է, անմահության հույսը ծագում է երկրի վրա կենդանի գոյի շարունակությունից: Ամեն ինչի արարման սկիզբը կենսատու արևն է, որին ուղղված պաղատագին աղոթքը հնչում է որպես կյանքի հաստատում .

Պատուհանիս հեղուկ ծոցին մեջ ինկած խելահեղ
Միջօրեի հեշտադալար ու բոցակաայ երազին գիրկը,

Թևատարած կ՚սպասե՛մ.
Պլե՛ կիս բոցեղեն ցանցերուդ մեջ,
Ու օրորե՛ ջերմագին,
Ու կիսլանուտ համբույրիդ տակ
Թող հոգվույս մեջեն անցնին կարգավ
Մանուկներն ընդարմացած:
Մինչև որ
Կանգնիմ նորեն ու անցնի՛մ դարձյալ
Տարփանքիս խանդաղատ ճամփաներեն:
Հիվա՛նդ եմ, բարի՛ արև, շողա՛, շողա՛...

Արևի, լույսի պաշտամունքը հայ քնարերգության մեջ մեր ոգեղենի պատմության վաղնջական ժամանակներում արդեն վավերացվել էր արեգնածին Վահագնի աքանչելի առասպելով: Դարեր հետո մեծ Նարեկացին իր խռովահույզ հոգու տարակույսները պիտի փարատեր «արդար արեգակի» լուսեղեն բացարձակության մեջ: Եվ երբ դրանից էլ հազար տարի անց հայ բանաստեղծը, իր ժողովրդի գոյության օրհասական վայրկյանին, կրկին դիմում է ամենահաս լույսի ակունքին, ապա դա սոսկ ոգու վերածնություն չէ: Եղել է ժամանակ, երբ Մեծարենցին քննադատել են իրականությունից ենթադըրյալ փախուստի համար: Տասնամյակներ էին հարկավոր, որպեսզի բացվեր նրա «անմեղ» նվագների խորքը: Եվ այսօր միայն կարմանալ կարելի է բնության կողմից անարդարորեն դատված բանաստեղծ հոգու տոկունության վրա, որ ոչ միայն արևային կորությամբ բեկանում էր սեփական ճակատագրի վճիռը, այլև խավարում խարխափող իր սերնդին վստահորեն ցույց էր տալիս հույսի ու լույսի ճանապարհը:

Եթե մեծարենցյան արևապաշտությունն առհասարակ բանաստեղծական ընկալման իմացական սկզբունք է, ապա արևն ինքը յուրաքանչյուր առանձին իրադրության մեջ երևում է նոր նկարագրով. ա;ն մերթ կյանքի, բարության, լույսի խորհրդանիշ է, բայց և հաճախ իրեղեն գոյ է, որ կարող է փոխել իր դեմքն ու «բնավորությունը»: «Գետափի երազանքում» արևն իջնում, տարածվում է շրջակա ժայռերին, որոնց գրկում «գյուղն համորեն կը մրափե», ամեն ինչ ընկղմված է «տիվանդորրի... մեղկ հեշտության» մեջ: «Տապի նոպաներ»-ում արեգակի նյութեղեն իրականությունը ընթերցողին հասնում է իբրև զգայական ու տեսողական փորձի ոռոշակի վիճակ՝ «արևահար ծերունի», «տոթական հրայրք», «բոցափայլ բացավայրեր», «ծաղիկներու հոգևարք», «լուսափողփող ժայռեր», «կիզանուտ անդորր», «բոցավառ երազ» և այլն: «Առտվան արևին մեջ» տաղում ցերեկային լուսատուն այլ «բնավորություն» ունի. շարժվող սայլերը, մշակը, բանվորն ու հոտաղը, արթնացող լիճը, «ցորենի ծովը կանաչ», «ճանճկեն մարմանդները», «սարերը կապտորակ», ռեհանի ու ծաթրինի տունկերը,—ամեն իր ու արարած արևածագի պահին ապրում է յուրովի, արևն ինքը նրանցից յուրաքանչյուրին առնչվում է մի առանձին անկրկնելի խորհրդով: «Տերևները կ՚ըսեն...» բանաստեղծության մեջ արևի ընդհանուր էությունը ուղղակի չքանում է, մնում են երևութական դրսևորումները՝ որպես կենդանի աշխարհի անսահման բազմազանություն. այն մերթ ոսկի շող է, որ օծում է աղբերակների «կապույտ ծաղիկը», «լիճերու պորտը», «գետակներն ափնածիր», մերթ «ոսկի թույր» է, որ սրսկվում է «բլուրներու կողն ի վար», փայփայում է «դաշտերուն վարսքը», մերթ մատնահպում ու համբույր է՝ «մարիներուն ու մարդոց աղջիկներուն կաթնաձիր ճակատին» ... Այս ամենը հիմք է տալիս ենթադրելու, որ Մեծարենցի արևը հայրենի Բինկյանի արևն է, որ իբրև մանկության այրող հուշ՝ Իսկյուտարի մայրիների ստվերում անգամ շարունակում է կանչել բանաստեղծին:

Մանկության հիշատակներն առհասարակ շատ էական դեր են կատարել Մեծարենցի ստեղծագործական ճակատագրում: Դա խոստովանում է նաև բանաստեղծն ինքը, դեռ ցավ էլ հայտնում, որ «Ծիածանն» այնուամենայնիվ՝ «իր ծննդավայրին հարազատ ցոլացուցիչը չէ, կամ չէ կրցած ըլլալ՝ այնքան կանուխ բաժնված ըլլալով անկե»: Խստապահանջ այս ինքնադատությունն, իհարկե, անվերապահ չպետք է ընդունել, մանավանդ այսօր, երբ ոչ ոք արդեն չի տարակուսում, որ Մեծարենցի քնարերգությունն ամենից առաջ հենց հայրենի եզերքի հարազատ ու ներշնչված բանաստեղծական վերապրումն է: Ավելին. իրապատում այն ճշգրտությունը, որով բանաստեղծն ուրվագծում է հայրենի գյուղի համայնապատկերը, աշխարհագրական դիրքն ու բնական շրջադրությունը՝ նշանավոր շինություններով, հայտնի տեղավայրերով, դրանց հավաստի անուններով, կարող է անհարիր թվալ նրա երգերի մաքուր հոգեղեն մթնոլորտին: Բայց Մեծարենցի նման նրբաճաշակ քնարերգուն այդպիսի անխորհուրդ աններդաշնակություն հազիվ թե թույլ տար, նրա քնարական պատկերների իրապատում շերտը պարզապես ծառայում է իմաստային հատուկ նպատակի: Այն օրերին, երբ նա հյուսում էր ծննդավայրին նվիրված տաղերը, դրախտանման Բինկյանն այլևս չկար. կոտորածի խորշակը այստեղով էլ էր անցել՝ ետևից թողնելով ևս մի ավեր հայ բնակավայր... Պատանի բանաստեղծը չէր կարող

անտեղյակ լինել այս աղետին, նրա հոգին չէր կարող չընդվզել հրեշավոր իրողության դեմ, սակայն չէր կարող ուղղակի ու բարձրաձայն արտահայտել իր հոգու ցավը, ինչպես «Դյուցազնորեանի» **ապատ** քերթողը: Նրան մնում էր միայն կարոտով ու լուռ վրշտով վերակերտել մանկության կործանված աշխարհի պատկերը՝ ի դատապարտություն մարդկային անլուր ոճրագործության, ի հաստատումն հարազատ ժողովրդի կենսապաշտ ու արարող բնության:

Մեծարենցի գյուղական պատկերները հայտնաբերում են նաև աշխարհի հետ քնարական կապի մի այլ ուղղություն, որ արդեն միայն իր անկապտելի մենաշնորհն է, անկրկնելիորեն ինքնատիպ ու աննախադեպ: Այդ պատկերներում իրերի տվորական շարժումը արտասովոր բանաստեղծական է, քանի որ հենց այստեղ է լիարժեքորեն դրսևորվում մարդկային ստեղծագործ գոյության խորհուրդն ու գեղեցկությունը: Ահա, օրինակ, հայտնի «Ջրտուքը».

Գիշերային ջրտուքի ժամն է. լույսին մեջ
կայնած
Մշակն անքուն կ'սպասե, ոտքը բոպիկ,
բահն ուսին...
... Հոյհո՛յ, առուն կը հասնի ցանկապատին
քովերեն,
Եվ երգի քուղ մը կուգա պլլված իր գոտիին.
Սյուք մը կ'անցնի, տերևներ ծափ կը
կարնեն ցնծագին.
Վարեն ջուրը կը խայտա, կը խնդա լույսն
ալ վերեն:

Թումբերն անդուլ կը բացվին, ջուրն
անդադար կ'ոռոգե
Վարդենիքը, թթաստանն և ածուները բոլոր.
Բահի երկու հարվածով նայիս առուն կը
թեքե
Օձաձապուկ ձևերով հեղուկ իրանն իր ոլոր...

Այսպես հավաստի ու նրբագեղ հյուսվում է տեսարան տեսարանի ետևից, ուր ոչ մի մանրամասն հորինովի չէ. ոտաբոբիկ ջրվորը, առվի արծաթե ժապավենը, տեղ-տեղ առկայծող կրակները, բահի սնգոցը խիճերի մեջ, «դարձուցե՛ք, դարձուցե՛ք» կանչը, «արիշին տակ» շեր երգող աղջիկը,—ամեն ինչ իրական է, ճշգրիտ, առարկայական: Սակայն բանաստեղծական խորատեսության պայծառացման ակնթարթին իրերն սկսում են ապրել վերերկրային կյանքով: Ջրտուքի ծանոթ աշխատանքային պահը վերածվում է խորհրդավոր արարողության: Մանրամասների մի այլ շարք՝ «անրջային հյուսվածքով» ստվերներն օրորում են գյուղի անդորրը, վանքի բակում աղոթում են «տարորեն հսկա» ծառերը, «որոնց տամուկ շուքին մեջ» խորհրդագծվում է Աստվածամոր եկեղեցին, ջրվորին վերից վար ողողել է աներկրային լույսը և այլն, իրականի շուրջը և իրականի մեջ ստեղծում են անիրականի պատրանք: Առօրյա աշխատանքային անցուդարձը ձեռք է բերում ծիսական խորհուրդ: Մարդկային, բնության և աստվածային երրյակ տարերքները լցվում-լուսավորվում են միմյանցով, խորքից բխում է արարման բանաստեղծությունը, հնչում է երկրի և երկնքի մերձավորության մեղեդին...

Այս պահը յուրատեսակ անցումային վիճակ է Մեծարենցի քնարական աշխարհում, որից հետո ապրումների կշռույթը ենթարկվում է առավել հաստավալ մի ներդաշնակության. եան անեսության է ձգտում, անձնականը՝ անանձնականին, հունավորը՝ անհունին, վայրկյանը՝ հավերժության: Բանաստեղծի ձայնն իրոք սկսում է հնչել «տիեզերական հարաբերականության» խորքերից, հոգին իրոք սկսում է տրոփել «բոլոր գոյությունների համադրական թրթռումով»: Իր «Ծիածանի» կապակցությամբ բարեկամներից մեկի այն դիտողությանը, թե՝ «ինչո՞ւ տիեզերքի հոգիին հետ չես խոսակցիր», բանաստեղծը խորամտորեն պատասխանում է. «...Բայց դիտելու է, որ իմ գրեթե բոլոր քերթվածներս այդ մեծ խոսակցության կը նկրտին, որքան ալ իմինս չըլլա Աստուծո հետ դեմ հանդիման խոսակցություն, բայց ո՞չ ապաքեն **Աստված ամեն տեղ է. Ամրան Պարզ Գիշերվան** մեջ հծծած աղոթքս ու **Արևին** ուղղված պաղատանքս իրենն ներումն, հետևաբար և իրեն համար էր. ինչ երջանկություն, տերևի մը խարշափին մեջեն տեսնել տիեզերական կորության գաղտնիքը ու այդ փոքրիկ մասնավորեն մեկնիլ դեպի անհունը... Ուրախ եմ, որ երկրորդ հատորիս մեջ ավելի լայնորեն տեղ տված եմ այս գաղափարիս, հունավորը կը բարձրանա ու կ'երկարաձգվի դեպի անհուն, ինչպես արահետ մը՝ որ լերան կողն ի վեր մինչև կատարը կը հասնի. ինչո՞ւ սպասել ստորոտը ու կատարին գովքը կարդալ, փոխանակ հանձնվելու արահետին, որ պիտի բարձրանար»:

Բանաստեղծական իմաստասիրության այս տիպն, իհարկե, նորություն չէր, և Մեծարենցն, անշուշտ, ծանոթ էր այդ ուսմունքի պատմությանը, համենայն դեպս այդ է վկայում Կարլայլի և Էմերսընի անունների հիշատակությունը, այն էլ՝ քաղվածաբար: Ինքնատիպն ու անակնկալը աշխարհի հանդեպ համաստվածյան հայացքի բանաստեղծական նոր համարժեքն է, որ ստեղծում էր հայ

քնարերգուն: Այդ նոր քնարական հայեցակետից՝ «անհունը» բուն տիեզերական կեցության ամենօրյա բովանդակությունն է, յուրաքանչյուր պահր իմաստն ու արժեքը, որ սեփական գոյությամբ ամեն ակնթարթ հաստատում է հյուլեից սկսած մինչև «կայքըն ադամանդ աշխարհներուն»: «Սպասել ստորոտը և կատարին գովքը կարդալ»՝ կընշանակեր վերստին բախվել այնկողմնայինի միստիկ առեղծվածին, որ այդ օրերին անխնա հյուծում էր եվրոպական նորագույն արվեստի հիվանդ օրգանիզմը. «հանձնվել արահետին որ պիտի բարձրանար» դեպի կատարը, նշանակում էր շեղվել տրորված ճանապարհներից, գոյության հրաշքը, իրերի ներքին հարապատությունը վերապրել որպես կենդանի զգացմունքային վիճակ, մարդկային իրական կենսաձև: Իմաստասիրական վարկածի վերացական խորհուրդը հայ բանաստեղծի համար գործնական մարդասիրության փորձ է, բարոյական նկարագրի որոշիչ.

Բարձունքներու լայնշի ճամփան ըլլայի...
...Ու տանեի հոն հոգիներն սպառած...
...Ու ցուց տայի՝ լայն հորիզոն անուրջի՝
Բերրի դաշտերն ու ճամփաներն անմոռաց...
...Համայնական Զայնն ըլլայի, Զայնն անհուն
Ու ինծիղովս անպարագիծ ու կայտռուն
Քերթողներու լեցվեր հոգին ամայի:
...Եվ ըլլայի Լույս, Զև, Երանգ, Թրթռում,
Կանքի փաղփուն պատմուճանը ծիրանի,
Կենսաբաղձիկ հոգվույն երակն անպատում...
...Նշուլեի ես վայրկյաններ երջանիկ,
Արևաշող ժպիտ, ծափեր ու խնդում՝
Բանաստեղծի հոգիներու մեջ մենիկ:

Հայտնի «Բաղձանքն» է սա, հոգևոր կերպարանափոխության խնդագին հանձնառություն՝ հանուն մարդու բարոյական պատկերի անաղարտության: Դա, եթե կուզեք, գեղեցիկ քամահրանք էր՝ ժողովրդի գոյությանն սպառնացող ժխտողական կույր ուժերի հանդեպ: «Տո՜ւր ինծի, Տե՜ր...» քնարական պաղատանքն ունի նաև «Արդի մարդուն Հայր մերը» երկրորդ խորագիրը, ավելի ճիշտ՝ բանաստեղծը այս խորագրով մի ամբողջ շարք էր նախատեսել, որի միայն առաջին էջը հասցրեց իրագործել. հոգու ի՜նչ արիություն, նկարագրի ինչպիսի՜ զորություն պիտի ունենար հայ բանաստեղծը, որպեսզի մղձավանջային օրերի պաղ մշուշի մեջ կարողանար վերստին հնչեցնել, այն էլ՝ բովանդակ մարդկության անունից, հոգեվոր մաքրագործության տաք աղոթքը, ինչպես տասը դար առաջ մեծ Նարեկացին: Այս ոգով է շնչում անկուգական «Աստվածամա՜ր»-ը՝ «կաթնածաղիկ ու կապտերակ գիշերին մեջ պատկե՜ռն ըլլամ սրբակնացած ես համայնին...», բարության ու անձնվիրության այս լույսով է ողողված «Ըլլայի՜, ըլլայի՜...» շարքն ամբողջապես... Երբ մեծ Թումանյանն էր հոգին բաց անում համայնի հանդեպ՝ «ու հալվեի՜, ծավալվեի՜, ամենքի հետ լինեի», դա դեռ հասկանալի էր, քանի որ խոսում էր տասնամյակների փորձով բյուրեղացած իմաստնությունը: Բայց երբ մի պատանի է հանում սակավաթիվ երջանիկներին միայն մատչելի ավետյաց եղերքին, իրոք, դա չէր կարող ընկալվել այլ կերպ, քան բնության անմեկնելի ու փառավոր «վարտուղություններից» մեկը...

Իր «Ծիածանի» մասին Մեծարենցը գրել է. «Ամբողջ հատորը գրեթե սպասման երկարաձիգ գիշեր մըն է, աղերսանքներով, հոգերով, երբեմն ալ կայծկլտուն հույսերով լեցուն»: «Նավակներ»-ում բանաստեղծի անձկության բոցը վերաճում է սպասման հիվանդության՝ «անձուկին բոցը վիս պաշարեց. Սպասման հիվանդն եմ...»: «Կապույտ հածումներ»-ում «ապրշումե անրջանքի ժիր կախիլները» անդադար պտտվում են, ու անվերջորեն ձգվում է երականքի «դեղին, ճերմակ» թելը.

Խռովանքիս մեջ կ'սպասեմ, ո՞ւր, արդյոք
ո՞ւր պիտի հանգի
Կույս ու ծաղիկ երակներուս դեղձան
շառափը մարմրուն...

Ինչի՞ էր սպասում բանաստեղծը, իր օրերի վաղահաս վախճանի՞ն, իր ժողովրդի փրկության հրաշքի՞ն, թե՞ սպասումը, նրա քնարական մեկնաբանությամբ, տիեզերական լարման հոմանիշն է: Այսպես, թե այնպես՝ մի բան անկասկած է. Մեծարենցի տաղերում այդ համատարած սպասումը որքան խռովալի, նույնքան էլ տոնական է, համենայն դեպս նրա երկու գրքերում էլ այս ուղղությամբ է ձգվում զգացմունքների կենդանի հոսքը: Եթե «Ծիածանն» ու «Նոր տաղերը» մի պահ դիտելու լինենք իբրև քնարական պոեմ, ապա լիակատար իրավունք կունենանք «Զմրան պարզ գիշերը» ընդունել նախերգանք, իսկ «Ի՞նչ արբեցությամբ...»՝ վերջերգ: Իրականում հենց այդպես էլ կա: Եթե նախերգանքում «ցնորաբեր գիշերվա» առանձնության մեջ մենավոր մի հոգի էր մղվում դեպի համայնի, ապա վերջերգում արբեցման վիճակը վերաբերում է գոյի բոլոր ձևերին՝ որպես ապրելու ծարավ, բարձրագույն կյանքի ակնկալություն: Բանաստեղծական հայացքը պահի լուսավոր ակնթարթի մեջ խտացնում է գոյության համայնածավալ տոնահանդեսը, առանձնու-

թյունը՝ որպես կենսագործունեության սկիզբ, ինքնաբերաբար հերքվում է, յուրաքանչյուր իր ու արարած՝ «ամենն ալ կյանքին կ՚ըմպեն հորդ ճաճանչ», «լույսը կը ծծեն, լույսը կը հծծեն»: Ամենակարևորը, սակայն, բանական ոգու թափանցող կենտրոնացումն է այս ամենի հանդեպ.

Ի՜նչ արբեցությամբ հոգին կ՚ընդգրկե
Ալյակն հորդահոս՝ ծայրիի բույրին,
Ծաթրին, անանուխ, վայրի ռեհանի
Բազմաբուրումներն ըստաշխ ու խունկե:
Ի՜նչ արբեցությամբ կ՚ընդգրկե անի
Բոլոր ձևերն ու երանգներն ամեն,
Բոլոր գոյության, բոլոր տարրերուն
Իր մեջ անդրադարձ ծիածանումեն՝
Աստվածն՝ որ եկավ՝ չե՜ս գիտեր ուրկե...

Սա Մեծարենցի «բնութենապաշտ հակումների» լիակատար բացահայտումն է: Աստվածության սկիզբն ուրիշ բան չէ, քան հավիտենապես տրոփող կյանքի անվախճանությունը, զգացող անհատի ներքին աշխարհում «բոլոր գոյության, բոլոր տարրերուն» «անդրադարձ ծիածանումեն» գոյացող կենսական ուժի, ապրելու հրճվանքի մարդկային գիտակցումը: Բանաստեղծն ընկալում, ապրում, վերստեղծում է բնությունը որպես նրա մի մասնիկը՝ գիտակից մասնիկը. իր էությունն էլ ենթակա է նույն օրենքներին: Բնության «բացարձակ, անկապտելի Աստվածությունը» մարդու և աշխարհի անմիջական հարաբերությունն է՝ զերծ միստիկ մթություններից: Դա հոգևոր լիարժեքության հասած անհատի տոնական կեցությունն է տոնականորեն շքեղ բնության մեջ:

«Բանաստեղծը սիրո կը նմանի. և իր պաշտոնն է ճամփաները լուսավորել: Անիկա կ՚առնե կը տանի յուրաքանչյուր հոգի իրեն ճակատագրված վայրերեն և ցույց կուտա անոր հրեշտակային գանձեր»,—վկայակոչելով այս միտքը Մեծարենցն ըստ էության բաց էր անում հենց իր բանաստեղծական առաքելության խորհուրդը: Նա իր տաղերով իսկապես լույսի արահետ էր բացում երկրից դեպի երկինք, արվեստի կոչումն հաստատում էր կյանքը թեթևացնելու և գեղեցկացնելու նվիրական սկզբունքի մեջ: «Տկճորին երգ» բանաստեղծության գեղջկական պարզ նվագարանը՝ արվեստի խորհրդանիշը, ոգի առած, երկնային տեսիլներով մաքրվելու և ազնվանալու պատգամ է հղում երկրային հոգսերից պարտասուն հոգիներին. «Ահա՜ կ՚անցնի իրիկվան բամբիշը. ահա անցան իրիկվան օդանույշները... հերի՜ք հողին նայեցաք, հերի՜ք անոր հակեցաք այսքա՜ն ատեն... անգամ մըն ալ վե՜ր նայեցեք, դեպի կապույտին փառքը, ու ձեր մտածումը, հողին գորշութենեն հափրացած, թո՛ղ սավառնի հոն... թող երազնիդ վայե՜ անծանոթ նավելի հուրիներուն ետևեն, դեպի անտես նիմփարաններ...»:

Պատանի բանաստեղծի հոգին ափեափ լի է կյանքով ու աշխարհով՝ «շա՜տ էր լեցուն հոգվույս, ո՜վ Տե՜ր, բազմազեղումն այս շըրջասփյուռ...»: Տիեզերքը նրա համար ամեն օր սկսվող հեքիաթ է: Մարդկային «հավիտենական զգացումների ու մտածումների» վրայից նա սրբում է հնության փոշին, վերստին ծիածանի փայլ ու շուք է հաղորդում դրանց, նրա ներքին սուր տեսողությանը հասու է իրերի շարժման ամենանուրբ խաղը, նրա բանաստեղծական լեզուն գույնի, ձևի, ձայնի իսկական հրավառություն է, ուր հալվում-վերաձուլվում են բառերը՝ մաշվածները հայտնաբերում են իմաստային անսպասելի եզրեր, նորաբանությունները համարձակ հաստատում են գաղափարի «եռանդուն, առաջխաղաց ձիերի» իրենց իրավունքը, առհասարակ բանաստեղծը, «նախնի մատենագրի» պես, գիտե «ծովաձայն հնչեցնել» և «ծիծաղախիտ ժպտեցնել» բառերը...

Բայց յուրաքանչյուր արվեստագետ ունի գեղեցկության իդեալի և դրան հասնելու իրական հնարավորությունների բախման իր խռովքը: Բացառություն չէ նաև Մեծարենցը: Որքան ավելի է մերձենում նա բանաստեղծության դժվարամատույց բարձունքներին, այնքան ավելի տանջալի է դառնում կատարելության կարոտը. «...Բայց չգտա դեռ անսահման բառը, որ դյութական բալիքի պես պիտի բանար ինձի այս փակ դուռները՝ ճամփաներուն վրա, ծառերուն տակ, ամբոխին մեջ... Ո՜հ, ըսեք, ըսե՜ք ինձի գունագեղ անսահման բառը՝ այս իրիկուն...»: Մեծարենցի ամբողջ կարճատև կյանքը այդ «գունագեղ անսահման բառի» տառապագին որոնումն էր: Ամեն որոնում, սակայն, գեղեցիկ է հայտնագործություններով, դրանք են բանաստեղծի ապրած օրերի ամենահրապուրիչ պահերը, որ բառերի մոգությամբ ու խոսքի հրաշքով փոխանցվում են հետնորդներին: Հենց դրանով էլ «Ծիածանի» և «Նոր տաղերի» պատանի հեղինակը դառնում է սերունդների մշտական ուղեկիցը:

ՎԼԱԴԻՄԻՐ ԿԻՐԱԿՈՍՅԱՆ